
Miroslava Fulanović-Šošić

Melopoetske strukture – odraz inventivnosti narodnih stvaralaca u Bosni i Hercegovini

V ljudski glasbi Bosne in Hercegovine so ugotovljeni in zapisani številni primeri ljudskih pesmi, ki se izvajajo v različnih tradicionalnih melopoetičnih oblikah. Ugotovljeno je, da ljudstvo natančno razlikuje dve kategoriji teh oblik – oblike kratkega in oblike dolgega napeva. Oblike kratkega napeva je obravnaval Cvjetko Rihtman, medtem ko številne oblike dolgega napeva do sedaj še niso bile prikazane. Prispevek predstavlja na izbranih primerih nadarjene ljudske ustvarjalce nenavadnih melopoetičnih struktur, ki jih oblikujejo na podlagi skromnih izraznih sredstev.

There are numerous instances of folk songs in the folk music of Bosnia and Herzegovina which are performed in different traditional forms. It has been ascertained that folk singers make an exact differentiation between two categories of these forms, that is between the short and the long tune. While Cvjetko Rihtman has already analyzed the short-tune forms, numerous long-tune forms have not been dealt with yet. The author writes about a few select gifted folk creators who on the basis of modest means of expression create unusual structures of national melos.

U folklornoj muzici Bosne i Hercegovine konstatovani su i zabilježeni brojni primjeri narodnih pjesama koje se izvode različitim tradicionalnim melopoetskim oblicima. Utvrđeno je da narod jasno razlikuje dvije kategorije tih oblika koji određuju odnos melodije i teksta – OBLIKE KRATKOG i OBLIKE DUGOG NAPJEVA. Ono što najjasnije svrstava napjev u jednu ili drugu od ovih kategorija je *funkcija* koja mu je namijenjena. Naime, kratki napjev se primjenjuje za izlaganje pjesama narativnog karaktera sa većim brojem stihova, pri čemu je primaran sadržaj teksta, a napjev služi da olakša njegovo izlaganje. U oblicima dugog napjeva tekst ima važnu, ali ipak sporednu ulogu, a napjev glavnu; napjev je složeniji i privlači pažnju muzičkim sadržajem, a sa tekstom obrazuje melostrofu.

Oblike kratkog napjeva iscrpno je prikazao Cvjetko Rihtman.¹ Mnogobrojni oblici dugog napjeva zabilježeni su u radovima više autora—istraživača bosanskohercegovačke narodne muzike, ali nisu posebno prikazani. U ovom prilogu namjeravam da, na nekoliko odabranih primjera, pokažem kako se narodni stvaraoci nekad predstavljaju kao daroviti tvorci neobičnih melopoetskih struktura, koje izgrađuju na osnovi skromnih izražajnih sredstava.

Kada je riječ o pjesmama koje ulaze u kategoriju dugog napjeva treba istaći jednu specifičnost: melodije tih narodnih pjesama najčešće obuhvataju samo jedan ili dva stiha. Ipak, taj ograničeni tekstovni sadržaj koristi se vrlo domišljato, raznovrsnim ponavljanjem stiha i njegovih dijelova, dodavanjem uzvika, dodavanjem pripjeva i primjenom raznih kontrastnih elemenata tako da se oblikuju brojni zanimljivi oblici melostrofa—određenih logičnih strukturalnih cjelina, čiji su sastavni dijelovi *melodija i tekst*.

Osnovni oblik dugog napjeva je OTEZALICA. Sam naziv govori da se radi o otegnutom pjevanju. Ovu vrstu pjesama nalazimo u seoskoj tradiciji Srba, Hrvata i Muslimana Bosne i Hercegovine, prvenstveno kod stočara. Tradiciju stočara obilježavaju elementi posebne vokalne tehnike, povezani sa uslovima pjevanja na otvorenom prostoru. Spomenimo »potresanje glasom«—kako narod označava vrstu rudimentarnog trilera i melizmatski oblikovane početke i završetke melostrofa. Ističe se i naglašena upotreba uzvika kao elemenata strukture melopoetskih oblika.

Otezalice se javljaju u izvodenju jednog ili dva glasa. Evo prvo primjera jednoglasne otezalice. Prvi dio napjeva je silabičan i obuhvata osam slogova stiha deseterca. Pošto otpjeva deveti slog, izvođač se zadržava na eksklamativnom umetku na slogu »ha« koji pjeva trinaest puta. Zatim, kao da nastavlja prekinuti deveti slog na glasu »a« i konačno ispjeva i deseti slog. Ali, iako posljednji slog dugo izdržava na završnom tonu, to još nije kraj; glas se zatim spušta na hipotoniku i zaključuje ovaj melopoetski oblik uzvicima »e, he, he, hej« i završnim glisandom na neodređeni niži ton. Ovakva završna kadenca inače karakteriše dvoglasno izvodenje otezalice, kada se u sazvučju glasova javlja odnos velike sekunde.

1. Hvala tebi na tvome pjevanju

Pjevao: Stanko Jelić (1930), iz Mokrog (Konjic, Mostar)

U dvoglasnom primjeru otezalice koji slijedi (deseterac 4, 6), dijereza između prvog i drugog članka stiha (četvrtog i petog sloga) istaknuta je pauzom u prvom glasu, iza čega nastupa drugi glas koji, nakon uzvika »ej« (skokom na umanjenu kvartu naviše) ostaje da leži na završnom tonu. Za to vrijeme prvi glas izvodi napjev, uz povremeno »potresanje glasom«—jednim od pomenutih obilježja starobosanske stočarske muzičke prakse. Melostrofa završava uzvicima »ho, ho, ho, jes, jes« što izvodi prvi glas spuštajući se ispod drugog glasa obrazujući sazvučje sekunde. To sazvučje se, kao što je poznato, u starobosanskoj folklornoj polifoniji tretira kao konsonantno.

¹ Cvjetko Rihtman, Oblici kratkog napjeva u narodnoj tradiciji Bosne i Hercegovine. Glasnik Zemaljskog muzeja, NS Etnologija, sv. XVIII, Sarajevo 1963. Str. 61–75.

2. De šjedimo da se veselimo

2.

The musical score consists of two staves. The top staff is in treble clef with a key signature of two flats (Bb, Eb) and a 2/4 time signature. It features a melody with eighth and sixteenth notes, including a triplet of eighth notes. The bottom staff is in bass clef with the same key signature and time signature, providing a harmonic accompaniment. The lyrics are written below the staves, with some words underlined and some syllables separated by dashes. There are also some 'E2' markings above the notes.

DE ŠJE-DI — NO,
DA SE VE — SE — LI — MO,
HO, HO, HO, ŽES, ŽES!

Pjevao: Mijo Mišković (1924), iz Duži, Neum

Po karakterističnim početnim i završnim formulama, kao i po mjestu eksklamativnih dodataka u sred pjesme, razlikuje se više vrsta otezalica vezanih za uža etnička područja. Zanimljiv je primjer ženske otezalice zabilježen u Donjem Birču (Vlasenica): neobičan, posebno oblikovan početak na bazi poluglasova koji se teško mogu definisati izvodi se kraćim nizom tonova neodređene visine. Melostrofa se obrazuje ponavljanjem članaka stiha i njegovih dijelova, uz obilje eksklamativnih dodataka, čime se oblik obogaćuje. Tako tekst:

Sunce jarko, spušći se polako
u'no polje de je drago moje - u melostrofi izgleda ovako:

- Sun(in)ce jarko (j, jo, jo, ho, ho, hoj)
 (hi) sunce jarko spuščići (ho, hoj, jo, joj, ho, ho, ho, ho, he, he, he)
 (hi) spuščići se polako (ho, ho, i, jo, joj, joj, ho, ho, ha, ha, ha, ha, ha)
 (e) u 'no polje (j, je, je, ho, ho, hoj)
 (hi) u 'ni polje de je (he, hej, jo, joj, ho, ho, ho, ho, he, he, he)
 (i) de je drago moje (he, he, i, jo, joj, joj, ho, ho, ha, ha, ha, ha, ha, i).

3. Sunce jarko, spuščići se polako

3.

The musical score consists of two systems, each with a treble and bass staff. The key signature is two flats (Bb, Eb) and the time signature is 2/4. The melody in the top staff of the first system includes a triplet of eighth notes. The lyrics are written below the staves, with some words in parentheses and some syllables separated by dashes. There are also some 'HO, HO' markings above the notes.

SUN — (12) — CE JARKO (7) JO, JO, HO, HO, HOJ
 (HI) SUNCE JAR — KO, SPUŠĆIĆI HO, HO — J JO, JO, HO, HO, HO, HO, HO, HO, HO

² Velika slova označavaju stih, mala slova označavaju članke stiha.

(H1) SPUŠĆI SE PO-LA-KO HO, HO, I JO, JO, JO, HO, HO, HA, HA, HA, HA, HA

o u 'NO POLJE (2) JE, JE, HO, HO, HO,

(H1) U 'NO PO-LJE BE JE HE, HE — J JO, JO, JO, HO, HO, HO, HO, HA, HA, HA, HA i

(1) BE JE DRA-GO HO-JE, HE, HE, I, JO, JO, JO, HO, HO, HA, HA, HA, HA i

Pjevale: Jelica Lazarević, r. Macanović (1934), iz Šekovića, Donji Birač (Vlasenica)
 Rajka Marković, r. Lazarević (1939), iz Makajića
 Nada Galić, r. Lazarević (1946), iz Mrkajića

Melostrofa se može oblikovati postupkom ponavljanja stiha sa inverzijom, tj. obrnutim redosljedom njegovih dijelova (A a₂a).² U našem primjeru melodija je izgrađena na jednom motivu koji se ponavlja u variranom obliku. Ovdje se predah primjenjuje posred riječi, što nije sasvim izuzetno u bosanskohercegovačkoj muzičkoj tradiciji.

4. Veseli se duveginska majko

VESE-LI SE DU-VE-GIN-SKA MAJKO, DUVEGINSKA MA-AJ-KO, VESELI SE!

Pjevala: Desanka Majstorović, r. Rakita (1911), iz Bavra (Jajce)

Postoji melopoetska struktura u narodu nazvana «sa srijede», koja *počinje* drugim člankom stiha. Ovdje melostrofu obrazuju dva stiha, a unutar svakog od njih dio

melostiha (početni članak) je ponovljen. Melodija obuhvata jedan melostih i ponavlja se u nazatno variranom obliku, zaokružujući tako konstrukciju malostrofe.

5. Kad se rastajemo, mila majko

5.

♩ = 60
3/4

KAD SE RASTAJE-MO, KAD SE RA-STA-JE-MO, MI-LA MAJ-KO,

DA NE ZAPLA-ŠE-MO, DA NE ZAPLA-ŠE-MO, KLO-NI O-ČI

Detailed description: This is a musical score for a song. It consists of two systems of staves. The first system has a vocal line and a piano accompaniment line. The tempo is marked as quarter note = 60. The time signature is 3/4. The key signature has three flats (B-flat, E-flat, A-flat). The lyrics are: 'KAD SE RASTAJE-MO, KAD SE RA-STA-JE-MO, MI-LA MAJ-KO,'. The second system continues the melody and accompaniment with lyrics: 'DA NE ZAPLA-ŠE-MO, DA NE ZAPLA-ŠE-MO, KLO-NI O-ČI'.

Pjevale: Behara Kulovac (1950), iz Žepe

Fadila Kulovac (1947), iz Žepe

Isti stihovi pjevaju se i bez inverzije. Konstrukcija teksta je u tom slučaju slična, naime i ovdje se ispjeva jedan članak stiha (sada prvi), a zatim cio stih, ali obrnuti broj slogova uslovljava korištenje drugog muzičkog sadržaja.

6. Mila majko, kad se rastajemo – Pjevale: kao i br. 5.

6.

♩ = 132
2.5/48

MILA MAJKO, MILA MAJ-KO, KAD SE RA-STA-JE-MO, KAD SE RA-STA-JE-MO

KLONI O-ČI, KLONI O-ČI DA NE ZA-PLA-ŠE-MO, DA NE ZA-PLA-ŠE-MO

Detailed description: This is a musical score for a song. It consists of two systems of staves. The tempo is marked as quarter note = 132. The time signature is 2.5/48. The key signature has three flats (B-flat, E-flat, A-flat). The lyrics are: 'MILA MAJKO, MILA MAJ-KO, KAD SE RA-STA-JE-MO, KAD SE RA-STA-JE-MO'. The second system continues with lyrics: 'KLONI O-ČI, KLONI O-ČI DA NE ZA-PLA-ŠE-MO, DA NE ZA-PLA-ŠE-MO'.

Evo jednog primjera kombinacije uobičajenih postupaka ponavljanja stiha i njegovih članaka, uz ubacivanje eksklamativnih dodataka. Predah se uzima uvijek nakon otpjevanog početnog prvog članka stiha, koji završava spuštanjem prvog glasa na niži ton neodređene visine, i poprima ulogu stilizovanog predaha. Napjev obuhvata jedan stih i ponavlja se u variranom obliku.

7. Oči moje obrve obvile – Pjevale: kao i br. 3.

7.

The musical score for 'Oči moje obrve obvile' is presented in four systems. Each system consists of a vocal line (treble clef) and a piano accompaniment line (bass clef). The key signature is two flats (B-flat and E-flat), and the time signature is 3/4. The lyrics are written below the vocal line. The first system includes a 'V' marking above the first measure of the vocal line. The lyrics for the first system are: 'O-ČI MO-JE, O JOJ, OČI MO-JE OBRVE OBVI—LE, O-BR-VE OB-VI—LE,'. The second system lyrics are: 'O-ČI MO-JE, O JOJ, O-ČI MO-JE OBR-VE OB-VI—LE, O-OR-VE OB-VI—LE'. The third system lyrics are: 'MOJ DRAGA—NE, O JOJ, MOJ DRAGA—NE, JESU LI TI MI—LE, JESU LI TI MI—LE?'. The fourth system lyrics are: 'MOJ DRAGA—NE, O JOJ, MOJ DRAGA—NE, JESU LI TI MI—LE, JE SU LI TI MI—LE?'. The piano accompaniment consists of a simple rhythmic pattern of eighth and sixteenth notes.

Jednostavnost melopoetskog oblika se u narodu osvježava na razne načine. Ponekad se to postigne tako da se glasovi izmjenjuju u vodećoj ulozi. Pjesmu 'Podne vika, ja u majke dika', počinja prvi glas, drugi nastupa na drugom članku stiha i svojim nastupom iznad prvog glasa preuzima vodeću ulogu, ali se na devetom slogu smiruje na završnom tonu. Tada prvi glas izvodi završnu formulu preskačući ležeći ton drugog glasa i nalazi rješenje u sazvučju velike sekunde.

8. Podne vika, ja u majke dika

8.

The musical score for 'Podne vika, ja u majke dika' is presented in one system. It consists of a vocal line (treble clef) and a piano accompaniment line (bass clef). The key signature is three flats (B-flat, E-flat, and A-flat), and the time signature is 4/4. The tempo is marked '♩ = 60'. The lyrics are written below the vocal line. The lyrics for the first system are: 'POD-NE VI—KA, JA U MAJ—KE DI—(HI, MI)—KA.'. The piano accompaniment consists of a simple rhythmic pattern of eighth and sixteenth notes.

Pjevale: Ljubica Brižić, r. Radovac (1927), iz Doribabe, Jajce
Katica?, iz Divičana, Jajce

Evo još jednog primjera stilizovanog predaha. Ovdje se on uzima na neuobičajenom dijelu stiha (poslije petog sloga deseterca 4, 6), čime se postiže efekat ekspresivnosti.

9. Mila majko, ja oboli' jako

9.

1.72

MILA MAJKO, MOJA, MOJA, MI-LA MAJKO, SREĆO MOJA, JA O-BOLI JA-KO, JA O-BOLI JA — KO

The score consists of two staves. The top staff is in treble clef with a key signature of two flats (B-flat and E-flat) and a 4/4 time signature. It contains the melody with lyrics. The bottom staff is in bass clef with the same key signature and time signature, containing the accompaniment. The lyrics are: MILA MAJKO, MOJA, MOJA, MI-LA MAJKO, SREĆO MOJA, JA O-BOLI JA-KO, JA O-BOLI JA — KO. There are some markings above the notes, including 'V' and a fermata over the final note.

Pjevale: Ifeta Kosovac (1938), iz Dogana, Jajce
 Zilka Makić (1938), iz Dogana, Jajce
 Darinka Tanasić (1938), iz Brvanaca, Jajce

U Bosni i Hercegovini narod rado obrazuje melostrofe sa dodatnim pripjevom. U nekim slučajevima pripjev je kratak i jednostavan, u nekim je složeniji. U ovom primjeru pripjev je složan i nema logične veze sa osnovnim pjesmom kojoj je dodat. On počinje igrom riječi koje nemaju određen smisao, zatim se svodi na neku vrstu doziivanja određenih imena. Za razliku od stiha pjesme koji je izometričan (osmerac 4, 4), pripjev je heterometričan.

10. Spored resle do tri jele

10.

SPORED RE-SLE DO TRI JE — LE E-LUM, E-LU-NE

ŠEĆER LE MUZE, KARA OO-JA-NE, BUZEL STOJA-NE, ČUJ, LAKO, ČUJ, IL-KO, ČUJ, PE-RO,

ČUJ, ŠEĆO, ČUJ, DRAGI, DRA-GI DIL — BER MOJ HO, HOJ!

The score is divided into three systems. The first system has a 2/4 time signature and includes a section labeled 'PRIPJEV' (Chorus) with a 2/3 time signature. The second system has a 2/3 time signature. The third system has a 2/4 time signature. The lyrics are: SPORED RE-SLE DO TRI JE — LE E-LUM, E-LU-NE; ŠEĆER LE MUZE, KARA OO-JA-NE, BUZEL STOJA-NE, ČUJ, LAKO, ČUJ, IL-KO, ČUJ, PE-RO; ČUJ, ŠEĆO, ČUJ, DRAGI, DRA-GI DIL — BER MOJ HO, HOJ! The score is in a key signature of three flats (B-flat, E-flat, and A-flat).

Pjevali: Franjo Juričić – počeo
Ivan Butnić i
Franiša Juričić – pratili. Svi iz Čitluka, Ljubuški

Napjev sa svojim ritmom, u bosanskohercegovačkoj narodnoj muzici, obično odgovara metričkoj strukturi stiha. Ipak, ima slučajeva da to nije tako. Na primjer, pjesma «Vila jaše konja Osmanova» ispjevana je u desetercu 4, 6. Napjev na koji se ti stihovi pjevaju djeluje kao da je konstruisan za stih sa podjelom 6, 4, i prvi stih bi se mogao podvesti pod tu podjelu. Međutim, sljedeći stihovi – «Sjaši, vilo, da se odmorimo!» «Nit' ću sjahat, nit' ću se odmarat'» – jasno pokazuju da je to deseterac 4, 6. Opisana nepodudarnost ipak ne ostavlja utisak greške. Naprotiv, odstupanje od uobičajenog doživljava se kao osvježenje.

11. Vila jaše konja Osmanova

11.

Pjevala: Aiša Hadžiosmanović (1926), iz Jajca

Melostrofa sa lančanim povezivanjem stihova nekada se oblikuju na posebno zanimljiv način. Tako se u pjesmi «Mujo dogu po mejdanu voda» melostrofa formira tako da se ispjeva prvi članak jednog stiha, zatim cio stih, pa njegov drugi članak i na kraju prvi članak sljedećeg stiha. Šematski prikaz bi bio: $a_1A_2b_1$. Svi naredni stihovi se pjevaju po tom šablonu, samo posljednji kojim čitav napjev završava, umjesto prvog članka narednog stiha (kojeg viša nema) ponovi prvi članak svog stiha. U cjelosti tekst ove pjesme glasi:

*Mujo dogu po mejdanu voda,
prekreio ga zelenom dolamom
s obje strane, do zelene trave,
a po glavi vezenom mahramom.
Gledala ga Ajka sa čardaka,
gledala ga, pa mu govorila:
«Bolna Mujo, opaši se kruto
da ti ruža kroz pas ne propadne.
da ti draga drugom ne dopadne.
Bolje ti je rane polovati
nego l' dragu za drugim gledati.»*

12. Mujo dođu po mejdanu voda

Pjevala: Jefa Rihtman, r. Palvestra (1909), iz Mostara

Do posljednog rata (1992–1996) folklorno muzičko stvaralaštvo na području Bosne i Hercegovine bilo je još vrlo živo. Svojom tradicionalnom narodnom muzikom ti su prostori predstavljali izuzetno šaroliku i zanimljivu zvučnu sliku, iz koje je u ovom radu izdvojeno samo nekoliko detalja. Rat je, uz druge nevolje, doveo i do velikih pomijeranja stanovništva, što će neminovno izmijeniti i zvučnu sliku Bosne i Hercegovine. Kada se poslijeratne prilike srede, vjerovatno će ponovo oživjeti folklorna muzika, kao što se događalo i poslije ranijih ratnih stradanja. Ostaje da se nadamo.

Literatura:

1951. Rihtman Cvjetko: POLIFONI OBLICI U NARODNOJ MUZICI BOSNE I HERCEGOVINE. Bilten Instituta za proučavanje folklor, sv. 1, Sarajevo 1951, str. 3–38.

1953. Rihtman Cvjetko: NARODNA MUZIKA JAJAČKOG SREZA. Bilten Instituta za proučavanje folklor, sv. 2, Sarajevo 1953, str. 5–102.

1959. Rihtman Cvjetko: MUZIČKA TRADICIJA NEUMA I OKOLINE. Glasnik Zemaljskog muzeja, Nova serija sv. XIV, Sarajevo 1959, str. 209–306.

1964. Rihtman Cvjetko: NARODNA MUZIČKA TRADICIJA ŽEPE. Glasnik Zemaljskog muzeja, Nova serija Etnologija, sv. XIX, Sarajevo 1964, str. 237–305.

1969. Rihtman Cvjetko: O NEKIM FAKTORIMA STRUKTURE MELOPOETSKIH OBLIKA. Narodno stvaralaštvo – Folklor, god. XVIII, sv. 29–32, Beograd 1969, str. 173–179.

1976. Rihtman C. Dunja: THE FOLK MUSICAL TRADITION OF THE REGION OF LIŠTICA. Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-herzegowinischen Landesmuseums, Band II, Heft B – Volkskunde, Sarajevo 1976.

1981. Fulanović – Šošić Miroslava: TRADICIONALNA MUZIKA DONJEG BIRČA. Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, Etnologija, Nova serija, sv. 35/36 – 1980/81, Sarajevo 1981.

1986. Rihtman Cvjetko: ZBORNIK NAPJEVA NARODNIH PJESAMA BOSNE I HERCEGOVINE 2. SVATOVSKJE PJESME, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo 1986.

Povzetek

Melopoetske strukture – odraz inventivnosti ljudskih ustvarjalcev v Bosni in Hercegovini

V tradiciji ljudske glasbene prakse napev oblikovno sovпада z verzom, medsebojno odražanje med napevom in besedilom pa vnaprej določajo melopoetske oblike.

V preteklosti so trdili, da ljudje v Bosni in Hercegovini jasno ločujejo dve kategoriji melopoetskih oblik – KRATEK NAPEV in DOLGI NAPEV. Napev se uvršča v eno ali drugo kategorijo po svoji FUNKCIJI. Kratak napev se uporablja s pesmijo recitativnega značaja, medtem ko služi napev za lažjo izvedbo.

V oblikah DOLGEGA NAPEVA ima besedilo pomembno, vendar sekundarno vlogo, medtem ko ima napev primarno; napev je bolj kompleksen, pozornost pritegne s svojo glasbeno vsebino in skupaj z besedilom oblikuje melostrofo.

Oblike kratkega napeva je podrobno predstavil Cvjetko Rihtman (v razpravi *Oblici kratkog napjeva u narodnoj tradiciji Bosne i Hercegovine*. Glasnik Zemaljskog muzeja. Nova serija. Etnologija, vol. XVIII, Sarajevo 1963, str. 61–75). Veliko raziskovalcev ljudske glasbe Bosne in Hercegovine je zabeležilo številne oblike dolgih napevov, vendar jih posamično niso predstavili.

V tej razpravi poskuša avtorica z nekaj izbranimi primeri prikazati, kako so ljudski ustvarjalci včasih tako nadarjeni, da s skromnimi izraznimi sredstvi oblikujejo nenavadne melopoetske strukture.